

Feminizmin Queer Sınavı: Kadın Yoksa Feminizm Var mı?

Mücahit Gültekin¹

Özet

Feminist hareket içinde son yıllarda önemli tartışmalar yaşanmaktadır. Tartışmaların merkezinde feminizmin öznesinin kim olduğu sorusu yer almaktadır. Özellikle 1990'lı yılların başında queer kuramının öncü isimlerinden Judith Butler'ın sadece sosyal rollerin ve beklentilerin değil, biyolojik cinsiyetin de kurgu olabileceğine gönderme yapan ve toplumsal cinsiyet-cinsiyet ayrımını sorgulayan metinleri feminizmi ontolojik bir krizin eşiğine getirmiştir. Kadın kategorisinin sorunsallaştırıldığı, verili bir kadın kategorisinden söz etmenin ayrımcılık olarak tanımlandığı queer teori feminizmi geleneksel öznesinden vazgeçmeye, en azından bu özneyi merkezileştirmemeye çağırılmaktadır. Kadın kategorisini savunan ve "biyolojik kadın" öznesini korumaya çalışan feministler TERF (Trans-exclusionary radical feminism/Transları Dışlayıcı Radikal Feminizm) suçlamasıyla karşılaşmakta ve baskılanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 8 Mart Gece Yürüyüşü, Queer Teori, Judith Butler, Feminist Hareket, TERF

Abstract

There have been essential debates in the feminist movement in recent years. The question of who is the subject of feminism is at the center of the debate. Especially in the early 1990s, Judith Butler, one of the pioneers of queer theory, put feminism on the brink of an ontological crisis, referring to the fact that not only social roles and expectations but also biological sex could be fiction and question the gender-sex discrimination. The queer theory, in which the category of women is problematized and talking about a given category of women is defined as discrimination, calls upon feminism to abandon its traditional subject, or at least not to centralize this subject. Feminists who advocate the category of women and try to protect the "biological woman" subject face the charge of TERF (Trans-exclusionary radical feminism) and are suppressed. Feminism is invited to a new ontological position, emphasizing the impossibility of a non-queer feminism.

Keywords: 8 March Night Walk, Queer Theory, Judith Butler, Feminist Movement, TERF

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, mücahit.gultekin@aku.edu.tr, ORC ID: 0000-0003-2697-0956.

Giriş

Feminist hareket özellikle 2000'li yılların başından itibaren politik ve hukuki açıdan Türkiye'de önemli kazanımlar elde etmiştir. Bu kazanımlardan bazıları arasında; 2000'de CEDAW Ek İhtiyari Protokolü'nün imzalanması, 2001'de Türk Medenin Kanunu'nda, 2004'te Anayasa'nın 90. maddesinde ve 2005'te Türk Ceza Kanunu'nda değişiklikler yapılması, 2006'da "Çocuk ve Kadınlara Yönelik Şiddet Hareketleriyle Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirler" başlıklı Başbakanlık Genelgesi'nin yayınlanması, 2007-2018 yılları arasında üç kez kadına yönelik şiddet, üç kez de toplumsal cinsiyet eşitliği ulusal eylem planları hazırlanıp uygulanması, 2011'de İstanbul Sözleşmesi'nin imzalanması ve 2012'de ise 6284 sayılı kanunun çıkarılması sayılabilir.

Türkiye'de bu kazanımların elde edildiği yılların aynı zamanda feminist felsefenin içine düştüğü krizin de büyüdüğü yıllar olduğu söylenebilir. Sözü ettiğimiz kriz, feminist mücadelenin öznesinin "kim" olduğu sorusu etrafında yaşanmaktadır. Feminist epistemoloji 1960'lı yıllardan bu yana bir analiz kategorisi olarak biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ayrımını kullanmaktadır. Fakat 1990'lı yıllarda queer teorinin öncü metinlerinden kabul edilen (Özkazanç, 2018: 80) *Cinsiyet Belası* kitabıyla Butler'ın başlattığı tartışma, feminizmi ontolojik bir krizin eşiğine getirmiştir. Butler, "toplumsal cinsiyet" kavramındaki "toplumsalı" sadece cinsiyet rollerini tanımlayan bir şey olmaktan çıkarmakta, cinsiyeti de kuran bir kavram olarak kullanmaktadır. Bu önerme, "kadın" öznesine gönderme yapılmasını özcülük, biyolojizm ve ayrımcılık gibi suçlamalarla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'de feminist hareket, transgender kimliklerle hem teorik hem de sahaya yansıyan tartışma ve çatışmalar yaşamıştır (Berghan, 2011: 141-147).

Türkiye'de henüz politik sahada ciddi çatışma ve bölünmelere yol açmasa da bu krizin yarattığı kimi kavgalar/tartışmalar görünür bir hâl almıştır. Bu çatışma ve kavgaların ciddi boyutlarda olmamasının bir nedeni elde edilen somut başarıların bu krizi örtmesidir. Diğer bir neden ise, Türkiye'ye özgü koşullardan dolayı feminist mücadelenin kendisi için belirlediği stratejik önceliklerdir. İkinci dalga feminizmin gündeme getirdiği sorunların Türkiye'de hâlâ sıcaklığını koruyor olması, elde edilen kazanımların tehdit altında olması, kadın hareketlerini somut politik hedefleri öncelemeye yöneltmektedir. Diğer bir ifadeyle farklı feminizmler "kadınların erkek egemen sisteme tabi kılınması" ortak paydasını korumaya devam etmektedir. Ancak Türkiye'deki feminizmin düşünsel kaynaklarının daha çok Avrupa ve Amerika'dan beslendiği dikkate alınırsa, bu krizin yakın zamanda Türkiye'de

de derinleşeceği beklenebilir. Nitekim son yıllarda hem feminist yazında, hem de 8 Mart Gece Yürüyüşü gibi kimi etkinliklerde bu tartışmalar giderek şiddetlenmektedir. Ayrıca queer teori ve posthümanist felsefenin uluslararası hukuku şekillendirme potansiyeli, bu beklentiyi daha da güçlendirmektedir.

Şüphesiz feminist hareketteki “özne” sorunu sadece “özcülük”, “biyolojik determinizm” gibi felsefi temelde yürüyen tartışmalardan ibaret olmamıştır. Feminizm hem dünyada hem de Türkiye’de “sınıf, ırk ve etnisite” farklılıkları gibi politik duruşlara yansıyan pratik sorunlarla da uğraşmak durumunda kalmıştır (Hooks, 2016: 74-75). Örneğin, feminizmin Türkiye’de 1980 darbesi sonrası örgütlenmeye başlaması ve görünürlüğünün artması Türkiye solu tarafından endişeyle karşılanmış, feminizm devrimci mücadeleyi bölmekle, burjuvalaşmakla, “eylülüst” olmakla suçlanmıştır (Berktay, 1993: 318-319; Timisi ve Gevrek, 2014: 21). Etnisite bağlamında ise Türkiye özelinde “Kürt feminizmle” yaşanan gerilimler örnek olarak verilebilir. Bu gerilim, etnik kimliğin mi, cinsiyet kimliğinin mi merkeze alınması gerektiğine ilişkin tartışmaları da tetiklemiştir. Özellikle Kürt siyasal hareketinin politik alandaki gücü, “beyaz Türk feminizmi” içinde kimi sorgulamalara, tartışmalara yol açmıştır. Bu tartışma ve çatışmalar kimi zaman 8 Mart yürüyüşlerinde sahaya da yansımıştır (Çağlayan, 2013: 85-86). Örneğin Doğu ve G. Doğu Anadolu’da örgütlü çalışmalar yürüten KAMER’in kurucuları, beyaz feministlerden gördükleri ayrımcılıktan yakınmışlardır (Belge, 2012: 144).

Ancak gerek sınıf temelinde gerekse etnik temelde yaşanan bölünmeler “kadın” kategorisini ontolojik olarak sorunsallaştırmamaktadır. Daha çok “farklı kadınlık deneyimleri”, “farklı kadınlık durumları” olarak tanımlanmakta ve ittifaklar kurularak aşılabilecek sorunlar olarak görülmektedir. Queer teorisinin getirdiği eleştiriler ve ortaya koyduğu pratikler ise feminizmi “kadınlığı” sorgulamaya davet etmektedir. Kuşkusuz bu sorgulama feminizmin varoluşsal bir krize sürüklenmesini beraberinde getirebilir. Dahası feminizmin “Kadınlar vardır!” sloganında somutlaşan geleneksel öznesinden vazgeçmemesi, ayrımcılıkla suçlanıp dışlanmasına neden olabilir. Bu yazıda feminizmin queer teoriyle yaşadığı gerilim tartışılmakta ve feminizmin geleceği açısından bazı öngörülerde bulunmaktadır.

Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet

Alison Stone (2015: 15-17) *Feminist Felsefeye Giriş* kitabının başlarında bir feminist felsefeden söz edilip edilemeyeceğini sorgular. Kimi filozofların feminizme politik bir proje olarak baktıklarını ama feminist bir felsefeden

söz etmeye şüpheyle yaklaştıklarını belirtir. Bunun sebebi, kadınların erkeklere “tabi kılınmalarının” mevcudiyetine ve buna karşı durulmasını savunmak yerine feminizme bağlılığı önvarsaymasıdır. Buradaki sorun felsefi düşüncenin “açık uçlu” olması gerektiğiyle ilişkilidir. Hâlbuki birçok feminist düşünür, feminist felsefenin “açık uçlu” olamayacağını savunur. Alison Jaggar, feminizmi hangi temele dayanırsa dayansın “kadınların tabi kılınmasını sonlandırma çabası” olarak tanımlar (Akt. Stone, 2015: 20). Kadınların tabi kılınması ve kadınların bu baskıdan kurtulması fikri farklı feminizmlerin paylaştıkları ortak payda olarak görülmektedir. Kadınların tabi kılındıkları fikri, bunun doğuştan olmadığını, daha sonradan bu hâle getirildikleri ve bu durumun değiştirilebileceğine işaret eder (Stone, 2015: 21). Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ayrımı, feminist düşünürler tarafından bu değişimi sağlamak için yaslanan önemli bir ayrım olarak ortaya çıktı ve zamanla feminist düşüncenin merkezi bir kavramı hâline geldi.

Şüphesiz toplumsal cinsiyet kavramının yaygın olarak kullanılmaya başlandığı İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme gelene kadar birinci kuşak feminist hareket mülk edinme, velayet, eğitim, ücretli çalışma ve oy verme hakkı gibi pek çok kazanım elde etmişti. Ancak birinci dalga feministler mevcut düzene topyekûn bir başkaldırıyı temsil etmiyor, aksine mevcut düzen tarafından “tanınma” ve “dahil edilmeyi” talep ediyorlardı. Birinci dalga feminist mücadelenin getirdiği görece iyileşmeye rağmen kadınların durumunda köklü bir değişim olmadığını savunan feminist düşünürler cinsiyet, cinsellik, annelik, aile gibi kültürel durumların ve yapıların, “tabi kılınma” probleminin altında yatan asıl nedenler olarak sorgulanması gerektiğini düşündüler. Diğer bir ifadeyle kadınların sorunlarının çözümü için “sosyal ve dilsel temsil düzenlerinin her ikisini de kapsayan psikosembolik yapının irdelenmesi gerektiğini” öne sürdüler (Durudoğan, 2010). Simon De Beauvoir’ın ilk baskısı 1949’da yapılan *İkinci Cins kitabı*, ikinci dalga feminizmin işaret fişeği olarak görülmüş, Beauvoir’ın “Kadın doğulmaz, kadın olunur.” mottosu ikinci dalga feminizmin temelini oluşturmuştur. Bu söz, “kadınlığın ontolojik bir meseleden ziyade epistemolojik bir mesele” olduğunu göstermekteydi (Düzkan, 2011: 179).

Toplumsal cinsiyet ilk olarak 1960’lı yıllarda Robert Stoller gibi psikologların yazılarında yer almış, daha sonra Kate Millet ve Ann Oakley gibi önemli feminist düşünürler tarafından benimsenmiştir. Feminist düşünürlerin bu ayrıma değer vermelerinin sebebi, cinsiyetle ilişkilendirilen beklentilerin kültürden kaynaklandığı ve değiştirilebilir olabileceğine göndermede bulunmasıydı. Toplumsal cinsiyet kavramı, kadın ve erkek biyolojisinin onların toplumsal konumlarını belirledikleri anlayışına meydan

okudu (Stone, 2015: 54). 1960'ların sonlarında gelişmeye başlayan radikal feminizm, bu ayırmadan beslenerek ikinci dalga feminizmin temel söylemlerini oluşturdu. Kişisel olanın politik olduğu, kapitalizmin değil erkek egemen sistemin kadınları baskıladığı, diğer erkeklere karşı kadın dayanışmasına önem verilmesi gerektiği ve erkeklerle kadınların temelde farklı oldukları, farklı üsluplara ve kültürlere sahip oldukları, kadınların tarzının gelecekte kurulacak toplumun temelini oluşturması gerektiği düşünceleri radikal feminizmi özetlemektedir (Danovan, 1997: 268-269).

Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ayrımı ikili cinsiyet rejimine sadık kalsa da (Özkazanç, 2019), patriyarkanın sorgulanmasında işlevsel olmuştur. Patriyarkadan söz edebilmek tabii kılınan bir kadın kategorisini gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla "cinsiyet farklılığı" ikinci dalga feminizmin vurgu yaptığı konulardan biri olmuştur. Fakat Judith Butler'ın ilk baskısı 1990'da yapılan *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Alt Üst Edilmesi* (*Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*) kitabı, feminist felsefede cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ayrımını sorunsallaştıran bir tartışma alanını genişletti. Queer kuramın da önemli metinlerinden biri olarak görülen Cinsiyet Belası, sadece cinsiyete atfedilen rollerin değil; cinsiyetin de toplumsal olduğuna göndermede bulunarak feminizmi erkek egemen normlardan kurtulmaya çalışırken ayrımcılık kaynağı olabilecek yeni normlar üretmemesi konusunda uyarıyordu:

"Eğer cinsiyet değişmezliğine itiraz edilirse belki de 'cinsiyet' denen bu inşanın da toplumsal cinsiyet denli kültürel bir inşa olduğu; hatta belki de 'cinsiyet'in aslında zaten başından beri toplumsal cinsiyet olduğu, yani cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasındaki ayrımın aslında ayrım falan olmadığı ortaya çıkar" (Butler, 2014: 52). Toplumsal cinsiyetin anlamını kendi pratiğinin önvarsayımlarıyla sınırlandıran her feminist kuramın feminizm içinde dışlayıcı toplumsal cinsiyet normları oluşturduğunu, bunların çoğu kez homofobik sonuçlar doğurduğunu düşünüyordum, şimdi de böyle düşünüyorum" (Butler, 2014: 12).

Kitabın Türkiye'de ilk baskısının 18 yıl sonra, 2008'de yapılmış olması, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Türkiye'nin daha çok kendine özgü koşullarıyla ilgilidir. Kuşkusuz 2000'li yıllardan sonra Türkiye'de LGBT+ hareketin de güçlenmesi, feminist düşünce ve aktivizmin "özne" tartışmalarından kaçınmasını imkânsız kılmıştır. Nitekim 2011 ve 2012 yıllarında kitaplaştırılan Amargi Feminizm Tartışmaları'nun en sıcak tartışmalarından biri de bu konu olmuştur. Örneğin Queer hareketi "kadınlık ve erkeklik tanımlamalarını, var olan kimlikleri imha etmeye yönelik bir hareket" olarak tanımlayan Meltem Ahıska (2011: 300) "transgender örneklerde gördüğümüz gibi biyolojik

olarak değil toplumsal olarak kadın olduğunu iddia edenler, kadınlığı başka türlü icra edenler de feminizmin öznesi olabilirler bence” *demektedir*. Gülnur Savran’a göre de (2011: 302) “*feminist özne, sabit, durağan belirli bir şey*” değildir ve o yüzden sürekli bir özne olarak davranamaz. 8 Mart yürüyüşlerindeki LGBT+ bireyler ve feministler arasında yaşanan tartışmalara değinen Nükhet Sirman da (2011: 304) feminizmin sabitleşmesinden, kendini farklılıklara kapatmasından kaygı duymaktadır. Irk, sınıf, cinsiyet, cinsel yönelim farklılıklarının feminizmle iç içe geçtiğini ifade eden Sirman (2011: 307) “Feminizmin öznesi nedir? sorusunun cevabını bilmiyorum ama sanki feminizmin öznesinin ne olmaması gerektiğini daha çok biliyorum.” *demektedir*.

Cinsiyet konusuna “cinsellik”, “cinsel yönelim”, “toplumsal cinsiyet kimliği” konularının da eklenmesini stratejik açıdan kaygıyla karşılayanlar da olmuştur. Örneğin Deniz Kandiyoti (2012: 147) Amerika ve Avrupa’da üretilen ve gecikmeli olarak Türkiye’ye gelen egemen söylemin diliyle bir feminist mücadele yürütmenin sakıncalarına dikkat çekerek, “Türkiye’deki toplumsal cinsiyeti Judith Butler üzerinden anlamak” değil, ‘Türkiye’de toplumsal cinsiyeti Türkiye’nin yaşanan gerçekliği içinde nasıl yaşıyorsa oradan hareketle anlamak” gerektiğini ifade etmektedir. Türkiye’nin dindar ve muhafazakâr yapısına dikkat çeken Kandiyoti (2012: 150), “Kadına karşı şiddet ve tecavüzlerde, kadının korunması konusunda büyük fikir ayrılıkları yok. Dolayısıyla asgari düzeyde bir anlaşma, ittifak kurma şansı var. Cinsellikler işin içine girince bu ittifakı kurma şansı ortadan kalkıyor.” *demektedir*. Fakat yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Türkiye’deki LGBT+ hareketin gelişimi, feminizmi ister istemez queerleşmeye zorlamaktadır. Türkiye’de feminist çevrelerin trans kimliklerle yaşadığı tartışma ve çatışmalar bu zorlamanın bir işareti olarak görülebilir.

Queer Teori: Akışkan Kimlikler, Kadın Kimliğinin Dışlayıcılığı ve TERF Suçlaması

Feminist düşünürler uzun süre erkeklerin de feminist mücadele içinde yer alıp alamayacaklarını tartışmışlardır. Erkek egemen normlara karşı verilecek mücadelenin öznesinin kadınlar olması gerektiği, erkeklerin feminist mücadele içinde yer alamayacağı, Türkiye’deki feminist öncüler tarafından savunulmuştur. Örneğin, 1980 sonrası feminist mücadelenin örgütleyicilerinden, eski *Feminist ve Pazartesi dergisi* yazarlarından Ayşe Düzkan, “cinsiyet farklılığı”na vurgu yapan bir duruşu sahiplenmektedir. Düzkan, İkinci Dalga Feminizm başlığıyla yaptığı sunumda şöyle *demektedir* (2011: 187):

“Tekrar erkeklere dönersek; erkekler de feminist harekete girsin mi girmesin mi, erkekler de feminist olabilirler mi gibi tartışmalar bugüne kadar verilen mücadele sonucunda gelinen noktadan geriye gidiştir diye düşünüyorum. Feminizmin öznesi patriarkanın mağdurları yani kadınlardır. Bu tartışma anlamlı bile değil.”

Burada iki temel soru ortaya çıkmaktadır: Birincisi, kadın kimdir? Queer teoriye göre cinsiyet ve beden, dışarıdan müdahale edilebilir ve değiştirilebilirdir. Bazı bedenler her iki cinsiyetin görünümüne sahip bireyler olarak doğduklarına göre kadınlık ve erkeklik ikili bir kategori olarak değil; bir derece meselesi olarak görülmelidir. Bir beden her iki cinsiyetten de parçalar taşıyabilir. Ya da birey, erkek görünümünde bir bedene sahip olmakla birlikte kendini kadın hissedebilir; cerrahi ve hormonal müdahalelerle bedenini kısmen kadın bedenine dönüştürebilir. Dolayısıyla bu görüş, kadınlık ve erkekliği sadece üreme organlarına indirgeyen bir yaklaşımı biyolojik determinizmin bir uzantısı olarak eleştirmektedir. Anne-Fausto Sterling’in “Tam erkeklik ve tam kadınlık, olası beden türü skalasının aşırı uçlarını temsil eder” ifadesine gönderme yapan Hines (2019: 37), “Anne-Fausto ve Cordelia Fine gibi bilim insanlarının çalışmaları, cinsiyetler arası bazı fiziksel ve fizyolojik farklılıkların, düşündüğümüz kadar net olmadığını altını çizmiştir. Bu bakış açılarından herhangi birine bakılarak, toplumsal cinsiyetin değişken veya şekillendirilebilir olduğu söylenebilir veya bir başka deyişle, akışkan olarak düşünülebilir. Cinsiyetin akışkanlığı fikri toplumsal cinsiyetin biyolojiyle sabit olmadığını; sosyal, kültürel ve kişisel tercihlere göre değiştiğini ileri sürer” demektedir (Hines, 2019: 9). Nitekim Butler (2011: 54) *Bela Bedenler*’de kadınlık kategorisinin “stratejik” kullanımına imkân veren ama onu eleştiren bir feminizm önerir: “Kuşkusuz hem bu terimi [kadınlık] kullanmak, bu terim tarafından kullanılıp konumlandırılırken bile onu stratejik olarak kullanmak, hem de onu ‘kadınların’ feminist dileklerini kuran ve sınırlayan dışlayıcı süreçleri ve farka dayanan tahakküm ilişkilerini sorgulayan bir eleştiriye tabi tutmak mümkündür:

(...) Açıkça belirtmek isterim ki bu eleştiri olmazsa feminizm kendisini meydana getiren dışlamalarla ilişki kurmayı -onları hesaplayıp artmayı, onlar tarafından dönüştürülmeyi- reddederek kendi demokratikleştirici potansiyelini kaybeder.”

İkinci soru şudur: Patriyarka sadece cinsiyetçi bölünmeyi erkeklerin lehine işleten bir mekanizmayla mı sınırlıdır? Queer kuram, biyolojik cinsiyeti sabit bırakan ve cinsel yönelim çeşitliliğini görmezden gelen bir toplumsal cinsiyet kavramının patriarkanın sürmesine hizmet ettiği eleştirisinde bulunarak feminist hareketin içinde sarsıcı bir tartışmayı da alevlendirmiştir. Patriyarka

kadın ve erkek biyolojik cinsiyetlerine dayanan heteronormatif/heteroseksist bir düzenle işlemektedir. Biyolojik cinsiyeti sabit bırakan toplumsal cinsiyet kavramı ikili cinsiyet rejiminin doğal getirisi olan heteronormatif bir düzenin sürmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla biyolojik cinsiyeti verili gören bir toplumsal cinsiyet görüşü aslında karşı çıktığı patriyarkanın devamını sağlayan heteronormativiteyi sağlamlaştırmaktadır.

Queer'in beden, cinsiyet ve cinsellik bağlamında bir "olasılıklar alanı" olarak tanımlandığını aktaran Jagose (2017: 10) şöyle demektedir: "Heteroseksüelliğin asıl ve doğru olduğu savını ileri süren sabitlik modeline direnen queer; biyolojik cinsiyet, toplumsal cinsiyet ve arzular arasındaki uyumsuzluğa odaklanmaktadır:

(...) Queer, heteroseksüelliği sabit kılan söz konusu üç terimdeki tutarsızlıkları tespit edip bunları deşifre eder. Herhangi bir 'doğal' cinselliğin imkânsızlığını kanıtlayarak 'erkek' ve 'kadın' gibi sorunsuz görünen terimlerin doğruluğunu sorgular."

Erdem (2012) ise "anormal, kötü ve gayr-i tabii olarak yaftalanan" bütün cinsel pratikleri queer kimliğin bir parçası olarak değerlendirir. Queer teori cinsiyet, toplumsal cinsiyet ve cinsellik gibi sabit kabul edilen kavramları yıkarak, kimliği "çoklu ve değişken pozisyonlar" olarak gören post-yapısalcı bir perspektifle çalışır (Jagose, 2017: 12). Dolayısıyla fiil olarak da "normdan sapma" anlamına gelen to queer herhangi bir kimliğe normatif göndermede bulunulmasını kabul etmez. Nitekim Sever (2014) "'queer'in kendisi yeni bir norm, yeni bir kimlik değil, tam aksine akışkan ve belirsiz bir kimlik(sizlik) hâlidir." demektedir.

Bu noktada feminist hareketin "kadınlık" kategorisini korumaya çalışması, feminist hareketin öznesi olarak kadından vazgeçmemesi ve patriyarkaya karşı verilecek mücadeleyi *kadın hareketinin* etrafında kümelenen bir ittifaklar koalisyonu olarak görmesi, queer kuram tarafından yeni ayrımcılıklara, dışlayıcılıklara yol açması ve başka bir iktidar dili/pratiği üretmesi açısından eleştirilmektedir. Queer, bu açmazdan kurtulması için farklılıkları kapsayan daha geniş, "öznesiz" bir koalisyon önerir feminizme. Feminist hareketten kadınlık tanımını en azından yumuşatması ve kadınlık dışında kalan kimliklere de kapısını açması beklenmektedir:

"Elbette feminizm açısından da queer düşünceye kapılarını açıp mutlak kadınlık tanımlarından kaçınan ve ikilikler üzerinden hak savaşımı yapmayan bir hareket geliştirilmeli" (Sever, 2014).

Fakat bu teklif "Kadın var mıdır?" sorusunu ontolojik açıdan cevapsız bırakmayı ya da sadece stratejik açıdan kullanıldığında bile ona özne rolü

atfetmemeyi gerekli kıldığı için hayli zorlayıcı bir tekliftir. Feminist hareket içinde kadınlık kategorisini korumak isteyen eğilimler queer teorisinin (daha çok Butler'cı) anahtar kavramlarıyla mahkûm edilmektedir. Nitekim feminist hareketin ontolojik krizini yansıtan ve sıcak tartışmalara neden olan sorunlardan biri "Trans kadınlar kadın mıdır?" sorusudur. 2000'li yıllardan sonra Türkiye'de güçlenmeye başlayan LGBT hareketin getirdiği eleştiriler feminist yapıları, "kadınlık" algılarını sorgulamaya ve trans kadınları dışlamaya çağırmıştır. Örneğin trans bireyler tarafından kurulan Pembe Hayat Derneği, trans hareketin feminizme eklenmesi için çalışırken; trans kadınların kadınlıklarını reddeden feministlerle de mücadele etmiştir (Berghan, 2011). 2010 yılının feminist camiada "trans krizi" ile geçtiğini belirten Berkant (2011) ise şöyle demektedir:

"Özellikle 8 Mart Kadınlar Günü etkinlikleri planlanırken ve özellikle İstanbul'da, sadece kadınlara açık olan etkinliklere trans kadın ve trans erkeklerin katılıp katılamayacağı, tartışmaların özünü oluşturuyordu."

Bu tartışmalardan bazıları kamuoyuna da yansımıştır. 2013 yılında düzenlenen 8 Mart gece yürüyüşüne katılan LGBT+ bireyler ile Ayşe Düzkan arasında sert bir tartışma yaşanmıştır. İstanbul LGBT'nin iddiasına göre, Ayşe Düzkan trans kadınların yürüyüş kortejinden çıkmasını istemiş, onların erkek geçmişlerine vurgu yaparak biyolojik kadın olmadıklarına işaret etmişti. Ayrıca Ayşe Düzkan trans erkeklerin de gece yürüyüşüne katılmalarına itiraz etmişti. İstanbul LGBT bir basın açıklaması yaparak Ayşe Düzkan'a sert bir tepki gösterdi. Açıklamanın bir bölümü şöyle:

"Hareketin içinden veya dışından hiç kimsenin bu tür transfobik söylemlerine sessiz kalmıyoruz. Ayşe Düzkan'ın özcü bir dille beden geçişi yapmış transseksüel kadınların güya erkek geçmişi olduğunu vurgulaması ve gene özcü bir tavırla bir transseksüel kadının sinirli olma hâlini geçmiş ve erkek metaforları ile belirtmesi, cinsiyetçi ve transfobiktir. Ayşe Düzkan, ben kadını diyen herkes kadın mı oluyor, metafizik bu, gerçek değil." diyerek beden geçişi yapmamış kadın arkadaşlarımızın beyanını yok saymıştır. Evet, bizler tüm cinsiyet kimliklerinin politik zemin dışında "metafizik" olduğunu, kurgusal olduğunu, performans olduğunu ve kimsenin tekelinde olmadığını biliyoruz. Ayşe Düzkan biyolojik kadın cinsiyetini "gerçek", beden geçişi yapmamış bir trans kadının beyanını "metafizik, fizik ötesi, gerçek dışı" saymıştır. Bu biyolojik cinsiyetçi tutum hiyerarşisidir ve transfobiktir. Beyanımız ancak Ayşe Düzkan'ın biyolojik cinsiyeti kadar "metafizik"tir. Ve bir kere daha: Sakallı, penisli kadınlar vardır!"²

² <https://kaosgl.org/haber/transseksuel-kadinlar-lsquoerkekrsquo-degildir> (erişim tarihi: 17 Mart 2021)

Türkiye’de feminist hareketin içinden bazı isimler trans hareketin dominantlığını, erkek egemen dil ve pratiklerin trans görünüm altında feminist harekete sirayet etmesi olarak değerlendirmektedir.³ Onlara göre trans kadınların feminist hareket içindeki görünürlüğü, feminist hareket üstünde “iktidar kurma” çabasıdır. Örneğin feminizmin teorisi ve felsefesi üzerine pek çok çalışma yapmış olan Zeynep Direk, sosyal medyada trans kadınları eleştiren bir paylaşımında şöyle demiştir:

“Burada bence feminist hareket üstünde iktidar kurma girişimi var. Feminist harekete liderlik etme çabası ve hırsı ve bunu başarmak için feminizm içerisindeki çok sesliliği öldürme girişimi. Bence bu demokratik olmayan ve felsefeye kapalı bir tavır. Aynı zamanda mizojini kokuyor. Erkeklerin yaptığı gibi, bir alana girip oraya hâkim olma arzusu. Kadınları ezeriz nasılsa diye hissediyorlar herhâlde. Ne de olsa erkek olarak davranılmanın ayrıcalıklarını yaşamışlar. Erkekliği kadın olmak için reddetmişler ama aslında erkeklikle barışıklar; beden değişebilir ama erkeklik ilişki kurmadadır. O bunlarda baki kalmış gibi maalesef.”

Bu paylaşımına *Lambda İstanbul LGBTİ Dayanışma Derneği* 5 Ağustos 2019 tarihinde sosyal medya hesabından sert bir karşılık vererek Zeynep Direk’i “transfobik” olmakla suçlamıştır: “Feminist akademisyenlerin nefret söylemi içeren paylaşımlarını kınıyoruz, trans kadınlara yönelik fobileri ile yüzleşmelerini umuyoruz. Trans kadınların kadınlıkları tartışma konusu değildir. Kadın dayanışmasında transfobinin yeri olmayacağını bir kez daha belirtiyoruz!”⁴ TERF’lere yönelik suçlama ve kınamalar bu açıklamayla sınırlı kalmamış, çeşitli yazı ve etkinliklerin konusu olmuştur (Alpar, 2019; Tosunlu, 2019). Trans hareket kadınlık kategorisini korumak isteyen ve “biyolojik kadını” feminist hareketin öznesi olarak gören feministleri TERF (Trans-exclusionary radical feminism/Transları Dışlayıcı Radikal Feminizm) olmakla suçlamaktadır. *LGBTİ Hakları Alanında Çeviri Sözlüğü*’nde (Gedizlioğlu, 2020) TERF kavramı şu şekilde açıklanmaktadır:

“Radikal feminizm içinde kökü 1970’lere uzanan bir tartışmadan doğmuş olan bu transfobik hareket, kendisini ‘toplumsal cinsiyete karşı eleştirel feminizm’ (gender-critical feminism) olarak tanımlamaktadır. Buna göre bir kişinin cinsiyeti, ‘eril’ ve ‘dişil’ olarak ayrılmış bedensel işlevlerden ve dolayısıyla doğumda atanmış cinsiyetten ayrılmaz. Bu sebeple ‘toplumsal

³ Transların dışlanmasına ilişkin tartışmalarının yaklaşık 10 yıllık bir geçmişi olsa da 2019’un ağustos ayında sosyal medyada yapılan bazı paylaşımlar tartışmanın yeniden alevlenmesine yol açtı (Özkazanç, 2019).

⁴ https://twitter.com/search?q=feminist%20akademisyenlerin%20nefret%20s%C3%B6ylemi%20&src=typed_query (erişim tarihi: 17 Mart 2021)

cinsiyet' kavramına eleştirel yaklaşmaktadırlar. Buna göre trans kadınlar da 'eril' bedenlerinden ya da 'erkekliklerinden' kopamazlar, dolayısıyla ikili cinsiyet rejiminde ezen konumundadırlar ve feminist hareket içinde yerleri yoktur. 2000'lerin sonunda bu tartışmanın dijital medyaya taşınmasından sonra, bu transfobik çizgiye 'TERF' kısaltması yakıştırılmıştır."

"Kadınlık" kategorisini korumak isteyen feministlere yönelik TERF suçlamasının trans hareket tarafından stratejik bir baskı aracı olarak kullanıldığı gözlenmektedir. 17 yıldan beri LGBTİ Onur Haftası'nda her yıl verilen "hormonlu domates" ödülüne 2020'de Zeynep Direk, Hale Akay, Öznür Karakaş, Ebru Aktaş ve Yasemin Varlık gibi feministler de aday gösterilmiş ve TERF olmakla suçlanmışlardır. Bahsi geçen isimlerden son dördü 2019'un Ağustos-Eylül aylarında TERF suçlamalarına ve trans aktivizmin saldırgan tutumuna ilişkin farklı tonlarda yazılar yayınlamışlardır. Hormonlu Domates, LGBTİ Onur Haftası Düzenleme Komitesi tarafından "LGBTİ+lara ayrımcılık ve nefret söylemi üreten, yaptırımda bulunan, LGBTİ+ var oluşunu hedef alan kişi ve kurumlara Onur Haftası kapsamında verdiği bir ödül." olarak tanımlanmaktadır (Yükler, 2020). Kuşkusuz bu ödüller "ifşa" etmeyi, hizaya getirmeyi amaçlayan psikolojik savaş teknikleri olarak kullanılmaktadır. Nitekim Bazı yazarlar radikal feministleri "*dibine kadar transfobik*" olarak tanımlamakta, onları ikna etmek için zaman ve enerji harcamaya gerek olmadığını ifade etmektedir (Serano, 2020).

Kendisinin transfeminizm tarafına daha yakın olduğunu belirten Alev Özkazanç'ın (2019) konuya ilişkin kaleme aldığı bir yazıda "*Trans vs TERF kapışması*" hakkında söylenecek her şeyin bir "*damgalama vesilesi olabileceği korkusu*" yarattığını söylemesi, tartışmanın psikolojik sertliği hakkında bir fikir vermektedir. Diğer taraftan "biyolojik kadın varlığına" gönderme yapan feminizmin (trans hareket tarafından "cis-feminizm"⁵ olarak isimlendiriliyor) trans harekete yönelttiği "iktidar kurma çabası" suçlamasının aynısını kendilerine yöneltiyor:

"Trans-feministler, kesişimsel bir epistemoloji ile yola çıkan ve dönüşmüş bir metodoloji edinen yepyeni bir feminizmin önemini vurgularken, cis-feministler üst sınıfçı beyaz üstüncülüğü henüz tasfiye edilmemiş feminist hareketteki iktidar temsili iddiasının ellerinden alınmasından korkuyorlar" (Canımama, 2019).

⁵ Cis kavramı biyolojik cinsiyet ile toplumsal cinsiyetin "yöndeş/aynı" olması anlamında kullanılıyor. Bu bağlamda kadın kavramını öneksiz olarak kullanmak başka türlü "kadınlıklara" da işaret edebileceği için "cis-kadın", "cis-gender", "natrans" gibi kavramlar kullanılıyor. (Biyolojik kadınlığı özne olarak gören feminizm ise cisseksist ya da transfobik olarak itham ediliyor (Bkz. Bir Cinsiyetçilik Biçimi Olarak Cisseksizm, Demir, 2018; Hines, 2019: 38; Özkazanç, 2019).

Geçtiğimiz Şubat ayında TERF ve transfobi tartışması, 13 kadın+'nın önde gelen feminist yapılardan biri olan Filmmor'dan "ayrımcılık ve sistematik şiddet" gördükleri gerekçesiyle ayrılması ve yaşadıklarını sosyal medyadan ifşa etmeleriyle yeniden alevlendi.⁶ Yapılan açıklamada "Kadın düşmanlığı, transfobi, ırkçılık, yabancı karşıtlığı, İslamofobi, yaşlılık, sağlamlık, beden ayıplama, Filmmor'un yansıttığı kimlikle tamamen çelişir biçimde, yaygın olarak uygulanmaktadır" ifadelerine yer verildi.⁷

Trans hareket tarafından bazı feministlere yönelik yapılan TERF suçlamaları 9 Mart 2021'de Deniz Kandiyoti ile yapılan "Kadın Hareketlerine Yeni Tehditler" başlıklı söyleşinin de ana gündem maddelerinden biri olmuştur.⁸ Kandiyoti, TERF suçlamaları hakkında yöneltilen bir soruya karşılık, "Bunu ben politize etmenin ana gündemi çok fena sarstığını düşünüyorum, İngiltere'de öyle. İngiltere'de çok kötü şeyler oluyor çünkü şu arada. Bu tartışma artık yapıcı bir tartışma olmaktan çıktı ve feminizmi ve trans hareketini birlikte baltalamaya başlayan bir hareket hâline geldi." cevabını vermiştir. Otoriter karakterli yönetimlerin yükselişte olduğu bir dönemde feminist hareketin geniş koalisyonlara ihtiyacı olduğunu vurgulayan Kandiyoti, "Bir takım aslında, aynı safta durabilecek durumda olan insanların, yani doğru dürüst oturulup konuşulsa aynı safta durabilecek insanların birbirlerine savaş açması kadar yıkıcı hiçbir şey düşünemiyorum ve kullanılan yöntemleri de protesto ediyorum; deplatforme etmeler, linçler, bağırma, çağırma..." demiştir.

Trans hareket ve feminizm arasındaki gerilime ilişkin "Böl ve yönet mi bu, ne diyorsun Deniz?" sorusunu ise Kandiyoti, "Kesinlikle. Şimdi başka bir rüya olabilir mi tutucu, sağcı çevreler için! Birtakım adamlar birbirine düşecek, zaten marjinalsin, zaten sesini duyuramıyorsun! Bir güzel kapıştırırsın o üç adamı, bir buçuk adam kalır, birbirilerini öldürürler, bitti." şeklinde cevaplamıştır. Kandiyoti'nin TERF suçlamaları bağlamında yaşanan gerilimi bir bakıma "dış güçler" argümanı ile açıklaması ilginçtir. Çözüm önerisi olarak da "tutucu, sağcı dış güçlere" karşı geniş bir koalisyonun başka bir çare olmadığını söylemektedir.

⁶ <https://gazetekarınca.com/2021/02/filmmordan-ayrılan-kadınlar-sistematik-siddet-ve-ayrimciliga-maruz-birakildik/>

⁷ Konuya ilişkin ayrıntılı bir analiz için bkz. Genç Feministler Rahatsız: Filmmor Neden Kapandı? (Gültekin, 2020) (<https://islamianaliz.com/m/3920/genç-feministler-rahatsız-filmmor-neden-kapandı>)

⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=jrDAJ8t7a6M> (erişim tarihi: 18 Mart 2021)

Sonuç ve Kısa Bir Değerlendirme: İmkânsız Feminizm

Postmodern düşüncenin modernizme eleştiri getirirken verili olanı sorgulayan perspektifi giderek kesinlik, gerçeklik, açıklık, doğuştancılık, evrensellik, doğruluk gibi kavramları da yerinden eden bir işlev gördü. Bu, üzerinde uzlaşma sağlayabileceğimiz genel geçer asgari anlam zemininin de giderek kayganlaşması, sıvılaşması demektir. Feminist hareket için bugün “kadın” kavramının nesnel bir tanımını yapmak neredeyse mümkün değildir. Stone (2019) *Feminist Felsefeye Giriş* kitabının birinci bölümünü “cinsiyeti” tanımlamaya ayırır. Bir bedeni kadın olarak tespit ve teşhis etmek artık o kadar kolay bir şey değildir. XX kromozomlara sahip olmak, rahim sahibi olmak, kadın genital organına sahip olmak kadın olmanın garantisi olmadığı gibi; tersi erkek cinsiyeti için de geçerlidir. Cinsiyet tespiti/teşhisi yapabilmek için kullanılan her ölçüt postyapısalcı perspektif için tartışma konusudur. Her tanım, o tanımın dışarıda bıraktıkları için “ayrımcılık ve şiddet” olarak algılanabilmektedir. Özkazanç (2019) bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Öyle anlaşıldı ki artık transfobik damgası yemeden ‘trans-kadınlar trans-kadındır demek’ ya da ‘trans-kadınlar erkek bedenine doğdular demek’ ya da sadece *cis* ön eki olmadan “kadın” sözcüğünü kullanmak mümkün olmayacak.” Nitekim New York’ta gönüllü kürtaj hizmeti veren bir kurum (New York Abortion Access Fund) trans erkekleri dışlamamak için hamile kadınlara “kadın” demeyi oybirliğiyle bıraktıklarını açıklamıştır. Ayrıca kurumun başkanı Alison Turkos, kendilerine erkek diyenlerin de hamile kalıp kürtaj olabileceklerini belirtmiştir (Goldberg, 2014). Goldberg (2014) bazı kolejlere “he”, “she” gibi cinsiyet bildiren zamirler yerine, öğrencilere “ze”, “ou”, “it” gibi cinsiyetsiz alternatifler sunulduğunu belirtiyor. Goldberg’in makalesinin başlığı da zaten feminizmin ontolojik krizine işaret eder: Kadın Nedir?⁹

Feminizm ya da feminist hareket kavramı günümüzde adeta bir boş gösterene dönüşmüş durumdadır. Önüne hemen her türlü eki getirerek bu kavramın anlam alanını genişletip daraltmak, eğip bükmek mümkün hâle gelmiştir: transfeminizm, queer feminizm, vegan feminizm, kesişimsel feminizm, kapsayıcı feminizm vb. Feminizmin güncellenmiş versiyonları, feminizmi, varoluşunu üzerine oturttuğu “kadın” kategorisini sorunsallaştırmaya çağırmaaktır. Dahası bunu yapmayan *queerleşmeyen* bir feminizmin imkânsızlığı şimdiden ilan edilmiştir: “Bu queer olma hâli ister öznellik biçimi olan queer olarak okunsun, ister queer bakış ya da perspektif olarak yorumlansın (tüm bunlar queeri nasıl okuduğumuza göre

⁹ What is A Woman? Michelle Goldberg, <https://www.newyorker.com/magazine/2014/08/04/woman-2>

değişecektir), değişmez olan başta iddia edildiği gibi, 'queer olmayan bir feminizmin imkânsızlığı'dır" (Hıdır, 2014). Queer, ataerkil ve heteroseksist düzenin ötelediği bütün kimlikleri altında toplayan şemsiye bir kavram olarak görülmektedir (Öz, 2013: 208). Queer kuramın öncü teorisini Butler da queer olmayan bir feminizmin günümüzün toplumsal cinsiyet sorunlarına cevap veremeyeceğini düşünür ve feminizmin içindeki "heteroseksüel varsayım" ve "cinsel fark" söylemine eleştiriler getirir (Özkazanç, 2018: 80). 2010 yılında Homofobi Karşıtı Buluşma için Türkiye'ye gelen Butler, yaptığı konuşmada "queer"i bir kimlik olarak değil, farklı kimlikleri bağlantılandıran, "toplumsal cinsiyetleri ve cinsellikleri ne olursa olsun herkesi homofobi ile kavgaları adına bir araya" getiren bir terim olarak sunmuştur (Durudoğan, 2010). Nitekim Durudoğan'ın (2010) da ifade ettiği gibi queer bir kimlik değil, kimliğin imkânsızlığıdır.

Feminist hareketin içinde kadın kategorisinin varlığını savunmak isteyen feminist eğilim giderek zayıflamaktadır. Trans aktivizmin hegemonik dili "kadın kategorisini" savunmayı giderek imkânsızlaştırmakta hatta bu savunuyu kriminalize etmektedir. Örneğin Radfem gibi feminist grupların toplantıları trans aktivizm tarafından baskı altına alınmakta, toplantılarını "gizli" yapmak durumunda kalmaktadırlar (Goldberg, 2014; Özkazanç, 2019).

Diğer taraftan kadın kategorisini savunmak isteyen feminizm sadece trans aktivizm tarafından değil, vegan feministler ve posthümanist feministler tarafından da kuşatılmaktadır. Rosi Braidotti gibi feminist düşünürlerin posthümanizm çerçevesinde getirdiği yeni açılımlar, feminist hareketi "türcülük" suçlamasına cevap vermeye zorlamaktadır. "Et yemek, eski ve yeni feminist vejetaryen ve vegan eleştirel kuramda yasal bir yamyamlık biçimi olarak eleştirilmektedir" diyen Braidotti (2018: 97) türcülüğü cinsiyetçilik ve ırkçılıkla aynı oranda haksız bir ayrıcalık olarak görmektedir. Bu bağlamda feminizme göre çok daha yeni olan ama giderek örgütlenen ve güçlenen hayvan hakları aktivizmi¹⁰, feminizmi "insan merkezci" olmakla suçlamaktadır (Kalkandelen, 2020).

Maddi gerçekliği sorunsallaştıran, gerçekliği yapıbozuma uğratılabilir, yeniden tanımlanabilir, üretilebilir ve bambaşka bir şekilde yeniden inşa edilebilir gören posthümanizm, insan merkezci yaklaşımların önünde sonunda ayrımcılık ve şiddet üreteceğini savunmakta; sadece kadın-erkek sabitelerini değil, canlı-cansız, insan-hayvan gibi ontolojik ayrımlar arasındaki

¹⁰ Bu yazıda posthümanizm ve hayvan hakları aktivizminin detaylarına girilmemiştir. Feminizmin öznesine dönük eleştirilerin sadece trans aktivizmden gelmediğini hatırlatmak amacıyla kısaca da olsa değinilmiştir. Hem posthümanizmin hem de hayvan hakları kuramlarının feminizmle olan gerilimli ilişkisi ayrıca ele alınmalıdır.

sınırları bulanıklaştırıp, buharlaştırmaktadır. Kendisini posthümanist feminist olarak tanımlayan Braidotti posthümanizmi şöyle tanımlamaktadır: “İnsan sonrası durum, organik ve inorganik, doğmuş olan ve imal edilmiş olan, et ve metal, elektronik devreler ve organik sinir sistemleri gibi yapısal farklar ve ontolojik kategoriler arasındaki ayrım çizgilerini yerinden eden bir kuvvettir” (Braidotti, 2018: 110).

Kadinsız ya da ikircikli bir kadın tanımıyla baş başa bırakılan feminizmin, adının kaldığı ama varlığının tasfiye olacağı bir süreç hâlihazırda işlemektedir. Bugünden geriye dönüp bakıldığında bütün bu olup bitenler, insanı ve ilahi olanla bağı koparılmış akli merkezileştiren aydınlanma düşüncesinin kaçınılmaz olarak vardığı bir sonuç gibi görünmektedir.

Kaynakça

- Ahuska, M., 2011, *Feminizmin Öznesi Kimdir? Söyleşisi* (İstanbul Amargi Feminizm Tartışmaları içinde, yayına hazırlayanlar: Esen Özdemir, Sevi Bayraktar), İstanbul, Amargi Yayınevi.
- Akay, H., 2019, Tebrikler TERF’siniz!: *Cinsiyet Kimliği Aktivizmi*, <https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2019/08/21/tebrikler-terfsiniz-cinsiyet-kimligi-aktivizmi> (erişim tarihi: 26 Mart 2021) .
- Alpar, A., 2019, *Trans Dışlayıcı Argümanlar: Neden Bugün, Bu Söylemle Nasıl Mücadele Ederiz?*, <https://kaosgl.org/haber/trans-dislayici-argumanlar-neden-bugun-bu-soylemle-nasil-mucadele-ederiz> (erişim tarihi: 26 Mart 2021).
- Belge, C., 2012, *OHAL’de Feminizm*, Nebahat Akkoç Anlatıyor, Ankara, Ayizi Yay.
- Berghan, S., 2011, Transfeminizm, *Cogito Dergisi*, Sayı 65-66, İstanbul, YKY Yay.
- Berkant, B. İ., 2011, Ailenin Ailesine Açılmaması, *Lubunya Fanzin*, No:7.
- Berktaş, F., 1993, *Türkiye Solu’nun Kadına Bakışı: Değişen Bir Şey Var mı? (1980’ler Türkiye’inde Kadın Bakış Açısından Kadınlar içinde*, editör: Şirin Tekeli), İstanbul, İletişim Yay.
- Braidotti, R., 2018, *İnsan Sonrası*, İstanbul, Kolektif Yay.
- Butler, J., 2011, Maddeleşen/Sorunlaşan Bedenler (Bela Bedenler), *Cogito Dergisi*, Sayı 65-66, İstanbul, YKY Yay.
- Butler, J., 2014, *Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*, İstanbul, Metis Yay.
- Canımına, E., 2019, *Cis-Feminizmin İktidar Savaşı*, <https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2019/08/13/cis-feminizmin-iktidar-savasi>

- Çağlayan, H., 2013, Kürt Kadınların Penceresinden Resmî Kimlik Politikaları, *Milliyetçilik, Barış Mücadelesi*, İstanbul, İletişim Yay.
- Danovan, J., 1997, *Feminist Teori*, İstanbul, İletişim Yay.
- Demir, D., 2018, *Bir Cinsiyetçilik Biçimi Olarak Cisseksizm*, <https://gaiadergi.com/bir-cinsiyetçilik-bicimi-olarak-cisseksizm/>
- Durudoğan, H., 2010, *İkinci Dalga Fransız Feminizmine Kısa Bir Bakış* (Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar içinde, derleyenler: Hülya Durudoğan, Fatoş Gökşen, Bertil Emrah Oder, Deniz Yüksek), İstanbul, Koç Üniversitesi Yay.
- Durudoğan, H., 2010, *Judith Butler ve Queer Yoldaşlığı*, <https://m.bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/122551-judith-butler-ve-queer-yoldasligi>
- Düzkan, A., 2011, *İkinci Dalga Feminizm* (İstanbul Amargi Feminizm Tartışmaları içinde, yayına hazırlayanlar: Esen Özdemir, Sevi Bayraktar), İstanbul, Amargi Yayınevi.
- Erdem, T., 2012, Hizadan Çıkmaya, Yoldan Sapmaya ve Çıkmayı Olmaya Dair: Kimlik Değil, Cinsellik! Tektip Cinsellik Değil, Cinsel Çeşitlilik!, (*Cinsellik Muamması Türkiye’de Queer Kültür ve Muhalefet*, içinde, editör: Cüneyt Çakırlar ve Serkan Delice), İstanbul, Metis Yay.
- Gedizlioğlu, D., 2020, LGBTİ+ Hakları Alanında Çeviri Sözlüğü, *KAOS GL Derneği*, Ankara.
- Goldberg, M., 2014, *What is Women? The dispute between radical feminism and transgenderism*, <https://www.newyorker.com/magazine/2014/08/04/woman-2>
- Gültekin, M., 2021, *Genç Feministler Rahatsız: Filmmor Neden Kapandı?*, <https://islamianaliz.com/m/3920/genc-feministler-rahatsiz-filmmor-neden-kapandi>
- Hıdır, N., 2014, Judith Butler ve Queer Olmayan Bir Feminizmin İmkânsızlığı Üzerine, *KaosGL Dergi*, Sayı 138.
- Hines, S., 2019, Önemli Sorular Toplumsal Cinsiyet Akışkan mıdır? 21. Yüzyıl İçin Bir Rehber, İstanbul, Hep Kitap,
- Hooks, B., 2016, *Feminizm Herkes İçindir: Tutkulu Politika*, İstanbul, bgst Yay.
- Jagose, A., 2017, *Queer Teori: Bir Giriş*, İstanbul, Nota Bene Yay.
- Kalkandelen, Z., 2020, *Sendikada Bir İlk*, <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/zulal-kalkandelen/sendikada-bir-ilk-1722685>
- Kandiyoti, D., 2012, Bir An Durup Düşünmek: Dayatılan Kimlikler ve Temsilin Bedelleri Deniz Kandiyoti ile Röportaj (*Cinsellik Muamması Türkiye’de Queer*

- Kültür ve Muhalefet*, içinde, editör: Cüneyt Çakırlar ve Serkan Delice), İstanbul, Metis Yay.
- Karakaş, Ö., 2019, *Hınç ve Linç Siyaseti*, <https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2019/08/12/hinc-ve-linc-siyaseti>
- Öz, Y., 2013, *Trans Cinsiyetli Bireylere Yönelik Dışlama ve Direniş İmkanları (Başkaldıran Bedenler: Türkiyede Transgender, Aktivizm ve Altkültürel Pratikler* içinde, Hazırlayan: Berfu Şeker), İstanbul, Metis Yay.
- Özkazanç, A., 2018, *Feminizm ve Queer Kuram*, Ankara, Dipnot Yay.
- Özkazanç, A., 2019, *Toplumsal Cinsiyet Belası: TRANS vs. TERF Tartışması Üzerine Düşünceler*, <https://viraverita.org/yazilar/toplumsal-cinsiyet-belasi-trans-vs-terf-tartismasi-uzerine-dusunceler>
- Pektaş, E., 2019, 'Sex Belası': *Ant-i Beden, Ant-i Norm, Ant-i İktidar*, <https://ilerihaber.org/yazar/sex-belasi-anti-beden-anti-norm-anti-iktidar-101933.html>
- Savran, G., 2011, "Feminizmin Öznesi Kimdir?" Söyleşisi (*Feminizm Tartışmaları* içinde, yayına hazırlayanlar: Esen Özdemir, Sevi Bayraktar), İstanbul, Amargi Yayınevi,
- Serano, J., 2020, *Transfobi, TERF'ler ve Translardan Bihaber Ana Akım Feministler Üzerine Düşünceler*, <https://velvele.net/2020/08/19/transfobi-terfler-ve-translardan-bihaber-ana-akim-feministler-uzerine-dusunceler/>
- Sever, M., 2014, *Queer Teori Ekseninde LGBTİ Hareketi ve Feminizm, Birikim Dergisi*, Sayı 308
- Sirman, N., 2011, "Feminizmin Öznesi Kimdir?" Söyleşisi (*Feminizm Tartışmaları* içinde, yayına hazırlayanlar: Esen Özdemir, Sevi Bayraktar), İstanbul, Amargi Yayınevi,
- Stone, A., 2015, *Feminist Felsefeye Giriş*, İstanbul, Otonom Yay.
- Timisi, N., Gevrek, M. A., 2014, *1980'ler Türkiye'sinde Feminist Hareket: Ankara Çevresi (1990'larda Türkiye'de Feminizm* içinde, derleyenler: Aksu Bora ve Asena Günel), İstanbul, İletişim Yay.
- Tosunlu, H. B., 2019, *Trans Kadınlar Kadındır, Dışidir!*, <http://platform24.org/yazarlar/3901/trans-kadinlar-kadindir--disidir-> (erişim tarihi: 26 Mart 2021).
- Varlık, Y., 2019, *Feminizm ve Kimlik Siyasetinin Bedelleri*, <https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2019/08/16/feminizm-ve-kimlik-siyasetinin-bedelleri>
- Yükler, S., 2020, *Dönüp Kendine Bakmak: Hormonlu Domates Ödülleri, Dışlananlar ve İncinenler*, <https://www.5harfliler.com/donup-kendine-bakmak-hormonlu-domates-odulleri-dislananlar-ve-incinenler/>